

Хаваншчына без палітыкі

У Опэры пасля доўгага перапынку зноў з'явілася «Хаваншчына». Пастаноўку ажыццявіла мастацкая кіраўнічка тэатру Маргарыта Ізворска разам з дырыжорам Генадзем Праватаравым. Прэм'ера адбылася 29 траўня. Калі ў тэатры ставяць «Хаваншчыну», заўжды ўзьнікае пытаньне: «Навошта?»

Навошта былі патрачаныя немалыя грошы, час і намаганьні? Бо ў «Хаваншчыне» (акрамя ўвартуры) нават самая палкая фантазія не адшукае ніводнай прыгожай мэлэдыі. З школьных урокаў музыкі, з сьмяротна пуднай тэлерадыёвай спэктэлю Вялікага тэатру паўстае вобраз опэры невыносна доўгай, без сюжэту, сэнсу і драматургіі. Затое з прэжэнзіяй на «адлюстраваньне сутнасьці расейскай душы».

За «Хаваншчынай» стаіць аўтарытэт геніяльнага Мадэста Мусаргскага — прарока новай расейскай музыкі. Аднак опэра пісалася ў 1875—81 г., калі кампазытар патанаў у віры алькагалізму. Нават твору скончыць ня здолеў — памёр, пакінуўшы бессыстэмны жмут нотных аркушаў, сьпісаных дрыготкай рукою горкага п'яніцы. Мусіла праіснаваць 50 гадоў, перш чым маскоўскі музыказнаўца Павел Лам у 1931 г. склаў поўны «навукова абгрунтаваны» клявір «Хаваншчыны». Аднак няма пэўнасьці, што ён слухаў прачытаў крамзолі Мусаргскага, што па нарад-ку склаў аркушы, што выбраў слушныя варыянты. Бо варыянтаў было

безьліч, і ўсе прыкладна аднолькавай якасьці.

А сяго-таго ў «Хаваншчыне» Мусаргскі папросту не дапісаў. Ён сам казаў, што не стае «каналачка ў заключнай сцэне самаспаленьня». За-ставаліся недаробленымі й музычныя зьвязкі паміж эпізодамі, мільгацелі нестасоўнасьці, прапушчаныя гармоніі ды абрывы голасавядзеньня. Мікалай Рымскі-Корсакаў, які абнародваў сваю версію «Хаваншчыны» праз два гады пасля сьмерці Мусаргскага, многае дапісаў, але й выкінуў з яе амаль гадзіну музыкі.

Аркеструючы «Хаваншчыну», Рымскі-Корсакаў апрашуў яе ў сьціплены, сьветлы адзежы «сьвятой Русі». Опэра ў ягоным варыянце сканчалася эфэктным самаспаленьнем раскольнікаў і пераможным зьяўленьнем пацешных войскаў Пятра I. Гэткі «аптымізм» аднавідаў густам імперскага істэблішмэнту, аднак ставіць «Хаваншчыну» ўсё адно не дазволілі. Патрэбны быў талент і настырнасьць Шаляпіна (той абагаўляў Мусаргскага, а асабліва партыю Дасіфея ў «Хаваншчыне»), каб «пра-сунуць» яе ў Вялікі тэатр.

У 1913 г. расейскі антрэпрэнэр Сяргей Дзягілеў уключыў «Хаваншчыну» ў праграму «Расейскіх сэзо-наў» у Парыжы й Лёндане. Але бясконцы баярскія маналёгі пра лёсы праваслаўя і Расеі не былі б нікавыя для Эўропы. Перапрацаваць «Хаваншчыну» даручылі маладым Марысу Равэлю і Ігару Стравінскаму. Яны аднавілі харавыя сцэны, выкінуўшы Рымскім-Корсакавым, а фінал Стравінскі перапісаў цалкам. Самаспаленьне раскольнікаў адбылася за сцэнай, трагічны і прывідны фінальны хор разставіў у прасторы. Опэра пэратварылася ў драму народу, якому ўлада не пакінула месца на ягонай жа зямлі. У Расеі пра рэдакцыю Стравінскага і Равэля маўчалі аж да

канца XX стагодзьдзя.

Пастаноўка «Хаваншчыны», якую ажыццявіў у 1950 г. сталінскі прыдворны дырыжор Мікалай Галаванаў, таксама далёка адбегала ад рэдакцыі Рымскага-Корсакава. Аркестроўка зрабілася пампэзнай, народная сцэна — «прымітыўна народнымі». Рэжысэр Леанід Баратаў зрабіў галоўнай ідэяй спэктаклю праслаўленьне рэпрэсіяў Пятра I (чытай — сталінскіх), крыху прыпудранае пэўдапатрыятычнай і пэўданароднай рыторыкай. Баратаў і Галаванаў атрымалі Сталінскую прэмію. Іхная пастаноўка шчасліва дажыла да 1995 г.

У 1959 г. «Масфільм» выпускае стужку «Хаваншчына», якая наміна-валася на «Оскара» ў катэгорыі «найлепшая адаптацыя музыкі». У фільме танчыць Мая Плісецкая і сьпявае Марк Рэйзэн. Аднак галоўнае там — новая аркестроўка Дзьмітрыя Шостакавіча, вытрыманая ў стылі яго змрочных Шостаі ды Восьмай сымфоніяў. Страшныя падзеі расейскай гісторыі XVII ст. асацыятыўна зблізіліся з падзеямі стагодзьдзя дваццатага. Кампазытар вымысьліў трапяткі, трывожны, поўны надзеі фінал: пасля жудаснай сцэны самаспаленьня вяртаецца тэма сьвятаньня на Маскве-рацэ.

Гэтая рэдакцыя ў часе хрушчоўскай адлігі стала сэнсаванай ня толькі музычнай, але й палітычнай. Яе пасьпяшаліся нэўтралізаваць, даручыўшы ставіць опэру таму ж Баратаву. Тая пастаноўка 1960 г. існуе дагэтуль. Амэрыканцам, якія час ад часу арандуець спэктакль, яна не падабаецца. Але опэра Мусаргскага-Шостакавіча сьталася модным таварам. Раней заходнія тэатры самі яе ставілі, але цяпер ахвотней аранду-юць у Марыінскім тэатры, каб не выдаткоўваць мільён на каахнікі, баярскія футры і настаўнікаў расей-

Зьлева направа: Аксана Якушэвіч (Марфа), Яраслаў Пятроў (Дасіфей) і Вікторыя Курбацкая (Эма).

скае мовы. (У выязной пецярбургскай «Хаваншчыне» ўдзельнічаюць маладыя беларускія сьпевакі Кацярына Семянчук і Уладзімер Мароз.) Хіба што Ангельская нацыянальная опэра, парыская «Апэра Бастый» і тэатр «La Monnaie» ў Брусэлі ставяць опэру самі.

У Менску за саветамі таксама ішла «Хаваншчына» ў рэдакцыі Шостакавіча. Яе паставіў у 1970 г. Сямён Штэйн. Партыю Дасіфея сьпяваў выдатны бас Аскольд Сухін. Аднак гэтай пастаноўцы ня лёсіла доўгае жыцьцё. Спін.Ізворска таксама спыніла свой выбар на рэдакцыі Шостакавіча, хоць і змяніла фінал, выкінуўшы кавалак тэкету:

Ох ты, родная матушка Русь,

Нет тебе покоя, нет пути.

Грудью крепко встала ты за нас,

Да тебя ж, родимую, гнетут.

— Что гнетет тебя не враг злой,

чужой, непрошенный,

А гнетут тебя, родимую,

Все твои ж ребята удалые...

Дый увогуле, ад «палітыкі» яна старанна ўхіляецца — і ў мізансцэнах, і ў выказваньнях. Але абмежаваць «Хаваншчыну» этычнай праблематыкай немагчыма, бо дабро ў ёй ніяк не фігуруе. Дый паздоленыя гэтыя прэсанажы выбіраць паміж добром і злом, бо абставіны і ўласныя захлэпленыя назавалі іх свабоды выбару.

Атрымаўся спэктакль пра ўнутраную і вонкавую неспрабоду, якая зьнішчае людзей. Рэжысэрка інстынктыўна гэта адчувае, бо замыкае дзею ў прасторы царкоўнага купалу. Купал робіцца сымбалам духоўнае вязьніцы, заганным колам, за якое людзям ня лёсіць вырванца, непераадольнай перашкодай, якая адлучае іх ад Бога. Бо калі людзі ў царкве пачынаюць забіваць іншых ці сябе, царква перастае быць царквою і яе трэба асьвятляць нанова.

У спэктаклі шмат гэткіх некантраляваных асацыяцыяў. «Батя, батя, выйди к нам!» — сьпявае хор. Варта пабачыць, як рагуюць на гэтую фразу гледачы. Яшчэ цікавей глядзець на сцэну. Уся маса народу раптам зьявляе зрок да нейкае таямнічае кропкі ў прасторы і, укленьчышы — суцэльная стракатая коўдра з

плеч і сьлін, — замірае ў экстазе пачцінасьці. Гэта «электарат» чакае на князя Хаванскага. Думка, якая зьяўляецца пасля прагляду: навошта лезьці ў тую Расею, калі людзям там заўжды жылося несалодка? Наўрад ці спн.Ізворска разьлічвала на гэты эфэкт.

Затое фінал атрымаўся надзвычай прыгожым: пасля самаспаленьня раскольнікаў па сцэне лётаюць белыя анёлкі-матылькі — душы. Гэта адзіны момант, калі вочы ўражлівага гледача зьлёгка макрэюць.

Рэжысэрка выявіла майстравітасьць у арганізацыі масавых сцэнаў. Прыемна глядзіцца і сцэнаграфія Вячаслава Окушэва. Адзінае — чаму на сцэне ўвесь час зьмяркаецца, калі дзея опэры ахоплівае суткі, ад золку 5-га да золку 6-га ліпеня 1682 г.?

Цудоўна гучыць аркестар. Генадзею Праватараву ўдалося часткова пераадолець галоўны недахоп «Хаваншчыны» — ейную мазаічнасьць, неабавязковасьць асобных кавалаў музыкі. Хор, як заўжды, бездакорны. А вось з салістаў можна вылучыць хіба толькі Алёга Мельнікава, які быццам нарадзіўся, каб іграць князя Івана Хаванскага, а таксама Генадзея Чэлікава ў ролі Падзячага. Прыемнае ўражаньне пакінуў і Сяргей Франкоўскі (князь Галіцын). Астатнія выклікалі неўражэньне: навошта рэжысэрка даверыла ім лёс прэм'еры? Чаму ў ролі Марфы-раскольніцы казалася Аксана Якушэвіч, а не Наталля Руднева, у ролі Дасіфея — Яраслаў Пятроў, а не Васіль Кавальчук, у ролі Шаклавітага — Мікалай Майсеенка, а не Уладзімер Пятроў? Януш Нэлепа ў ролі пашкага каханка Андрэя Хаванскага — гэта недарэчнасьць, але іншага лірычнага тэнара ў тэатры няма. І вырашаць гэтую праблему трэба, інакш усе намаганьні рэжысэраў мала чаго варта.

Так ці інакш — прэм'ера адбылася. Рэпэртуар Опэры ўзбагаціўся яшчэ адным канцэптуальным творам. Ці будуць людзі на «Хаваншчыну» хадзіць? У Маскве яна ідзе рэдка, бо не зьбірае поўных залюў, у Пецярбургу вывозіцца пераважна на экспарт, у Парыжы вытрымала дзесяць паказаў, але сэнсаваных. У Менску — жыцьцё пакажа.

Юлія Андрэева

Зьлева — Алёг Мельнікаў у ролі Яна Хаванскага, справа — Сяргей Франкоўскі ў ролі князя Галіцына.